

Hivatalos bíráló

Ambrus Attila Józsefné Kéri Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*

című doktori munkájáról

A bírálatot rendhagyó módon, néhány statisztikai adat felsorolásával kezdem. Az értekezés szerzője – a levél- és irattári, valamint a sajtóforrásokon kívül (ez utóbbi 52 sajtótermék egy vagy több évfolyamának az áttekintését és feldolgozását jelentette) – mintegy 400 elsődleges, részben kéziratos, nagyrészt nyomtatott forrást (egynegyedük idegen: angol, német, francia, olasz, spanyol, katalán, orosz és más nyelvű!), s közel 900 másodlagos forrást (könyvet, könyvfejezetet, tanulmányt, cikket, melyeknek közel 60 százaléka ugyancsak idegen nyelvű) sorol fel a forrásjegyzékben. Ezek a legváltozatosabb műfajú kútfők „visszaköszönnek” a dolgozat szövegében és a közel 2700(!) lábjegyzetben, alátámasztva, bizonyítva a forrásanyag korrekt, tényszerű felhasználását. Ha névmutató is készült volna – ez semmiképpen sem számonkérés! – több ezer nevet regisztrálhatnánk: a történet fő- és mellékszereplőit, illetve a róluk szóló forrásmunkák seregnyi szerzőjét.

Ez a bevezető számjáték – nyilvánvaló mögöttes tartalmával – csupán azt kívánja érzékeltetni és dokumentálni is egyben, hogy a Szerző több év szinte emberfeletti munkáját fordította a magyarországi leánynevelés és női művelődés újkori történetének felkutatására és összefoglaló bemutatására, különös tekintettel a „nőtörténet” elvi-elméleti kérdéseinek értelmezésére, valamint a témakör nemzetközi hátterének, hatás- és recepciótörténeti összefüggéseinek feltárására.

A terjedelmes monográfia – a téma szakirodalmának beható ismeretére és a hatalmas forrásanyag magabiztos, kritikai kezelésére támaszkodva – kutatómódszertani szempontból is példaértékű. Jól ötvözi a szinkronitás és a diakronitás szempontjait, a kvalitatív és kvantitatív forráselemzés módszereit, számos új metódussal, például a képi források ikonográfiai elemzésével egészítve ki azokat.

A női művelődés és a leánynevelés hazai problematikáját – nagyívű nemzetközi kitekintésbe ágyazottan – a genderkutatások eredményeire is építő, modern társadalom- és nőtörténeti, valamint széles körű eszme-, művelődés-, tudomány- és neveléstörténeti megközelítésben értelmezi. Felkutatta és bemutatja a tágran értelmezett modernizáció közép- és kora újkori előzményeit, a modernizáció 18. és 19. századi lépcsőfokait, a hazai nő- és nőnevelés-történet karakterisztikus „nemzeti” vonásait, így például a „női hivatás” korabeli hazai értelmezéseit és ennek tartalmi változásait, ami – a fáziskésések ellenére is kimutatható lényegi hasonlóságok mellett – markáns különbségeket is tükröz.

A komparatistikai megközelítésmód finom árnyalatait figyelhetjük meg – elsősorban az irodalom- és sajtótörténeti elemzések jóvoltából – a nemzetközi minták hazai adaptációinak, illetve a hatásmechanizmus egyoldalúságának, a kölcsönösség gyakori hiányának a felmutatásában.

A fentebb említett erények és értékek jól érvényesülnek az intézményesülő leánynevelés, a hazai leányoktatás történetének eddigi kutatási eredményeket összegző, ám azokon túlmutató, új szempontokat és újabb kutatási témákat is felvető interpretációjában (lásd például a fiú- és a leányoktatás viszonyának problematikáját, a leánynevelés sajátos igényeinek érvényesülését az egyes intézménytípusok tanterveiben, a nyugati magatartási és képzési minták ellentmondásos hazai fogadtatását, a Kmetty-vitát stb.).

Újszerű – és további kutatási távlatokat nyitó – vállalkozása a Szerzőnek az ún. „problématörténeti csomópontok” kiemelése, nevezetesen a háztartási, gazdasági teendők elsajátításának változó tartalmú, de mindvégig hangsúlyos jelenléte a nőnevelés különböző területein (családi és intézményes nevelés, társasági élet, tömegkommunikáció, irodalom stb.): az anyai szerepre való felkészítés fentiekhez hasonló, szintén ideologikus, sajátos nemzeti szempontokat is érvényesítő jellegének, valamint a női test sajátosságaival, művelésével, továbbá lányok egészségnevelésével és a sportoló nőkkel kapcsolatos kérdésköröknek a taglalása, sok szempontú elemzése. Itt is jól érvényesül az a kutatói törekvés, ami egyébként végigvonul a teljes történeten, hogy „hallgattassék meg a másik fél is”. Az ellentétes nézőpontok, a markáns véleménykülönbségek ütköztetése, a határokon átnyúló viták hiteles forrásokra támaszkodó bemutatása életszerűen tárja elénk a történéseket és azok mélyebb összefüggéseit.

Ezekre a részletekre is utalva jelzem, hogy a témérdek adat és részinformáció ellenére, illetve ezeknek is köszönhetően rendkívül olvasmányos az értekezés, amelynek nyelvi megformálása, előadásmódja minden elismerést megérdemel.

A dolgozat szerkezeti felépítése világos szerzői szándékot tükröz. Az öt fejezetre tagolt munka – minden fejezetében következetesen – az átfogó, elvi kérdések tárgyalásából kiindulva jut el a női művelődés és a leánynevelés főbb területeinek és konkrét témaköreinek tárgyalásáig. Az egyes fejezetek kronologikus felépítését átszövik a szinkronitás szempontjai, így a magyarországi változások széles nemzetközi összefüggésrendszerbe ágyazottan mutatják be a társadalmi modernizáció egyik kulcskérdését, a modern nőkép kialakulásának, a hazai emancipációnak ellentmondásokban, konfliktusokban gazdag történetét.

***

A továbbiakban néhány, elsősorban az intézményes leánynevelés történetére vonatkozó megjegyzést szeretnék fűzni az elmondottakhoz.

- = Az előzmények sorában feltétlenül említést érdemelne Luther véleménye a leányok – a jövő anyák! – iskoláztatásának fontosságáról, ami a következő évszázadokban a protestáns neveléspolitikák meghatározó elemévé, sőt egyetemes társadalompolitikai kérdéssé vált.
- = Az alapfokú oktatást szabályozó korai hazai előírások között – a korlátozott érvényű, csak a katolikus iskolára vonatkozó Ratio mellett – az „Álmosdi Ratiohoz” hasonlóan – figyelmet érdemelne az evangélikus Systema Scholarum is, hiszen ez utóbbi egyházi

rendeletek határozták meg az autonóm protestáns iskolaügy 19. századi hazai történetét.

- = Megjegyzendő, hogy Bezerédj 1843-as törvénytervezete, különösen a lányok iskoláztatására vonatkozó 2. szakasz, annak ellenére, hogy nem került az országgyűlés napirendjére, nagy hatással volt a következő évek, évtizedek szabályozási gyakorlatára (lásd: az 1845-ös tanodai szabályzatot, az 1848-as népoktatási törvénytervezetet és az 1868-as népoktatási törvényt. – V.ö.: Bajkó Máttyás tanulmánya, Neveléstörténeti tanulmányok. Bp., MPT., 1970.)
- = A hazai tankötelezettséget elsőként kimondó 1845-ös tanodai szabályzat előírásai – a protestáns autonómia folytán – csak a katolikus iskolákra vonatkoztak (lásd: Mészáros István 1980-as Századok-beli tanulmányát.)
- = A népiskolák fenntartók szerinti megoszlását illetően érdemes megjegyezni, hogy a községi, illetve az állami népiskolák száma a dualista korszakban folyamatosan nőtt, arányuk az 1890-es összeírás adatai szerint már meghaladta, illetve megközelítette a 10-10 százalékot. Az állami népiskolai tanterv egyaránt vonatkozott mindkét iskolatípusra és – mint ezt a dolgozatban is olvashatjuk – egyre inkább meghatározta a felekezeti népiskolákban folyó munka tartalmát is.
- = A polgári iskolák hazai történetével mind a leánynevelés, mind a tanítóképzés vonatkozásában korábban már Simon Gyula is foglalkozott. (A polgári iskola és a polgári iskolai tanítóképzés története. Bp., 1979.)

***

A doktori értekezés új, méltányolandó tudományos eredményeit az alábbiakban foglalhatom össze.

A dolgozatot

- = *historiográfiai megalapozottság*, a témakör hazai és nemzetközi *szakirodalmának teljességre törekvő* feltárása és felhasználása, továbbá
- = a történeti előzmények és a 18-19. századi modernizációs folyamatok széles körű és változatos műfajú, a téma sokoldalú megközelítését megalapozó – idegen nyelvű és hazai – *forrásbázisra* támaszkodó bemutatása és az adekvát *kutatási szempontok és módszerek* magabiztos alkalmazása, valamint
- = a *vonatkozó tudományterületek* (társadalom-, nő-, eszme-, művelődés-, tudomány- és neveléstörténet) *legújabb eredményeit és tájékozási szempontjait* felhasználó és sikeresen alkalmazó komplex szemléletmód jellemzi.

A nyugat-európai modernizációs folyamatok és a magyarországi változások kölcsönhatásainak hatás- és recepciótörténeti megközelítésű vizsgálata megalapozza a hazai fejlődés eltérő, nemzeti sajátosságainak meggyőző bemutatását.

A korábbi kutatási eredmények szintézisére és a Szerző saját kutatásaira alapozottan átfogó képet kapunk *a hazai leánynevelés és –iskoláztatás újkori előzményeiről és 18-19. századi történetéről.*

Néhány „*problématörténeti csomópont*” kiemelésével és sok szempontú elemzésével sajátos keresztmetszetét adja a magyar nőtársadalomban lezajlott változásoknak, emancipációs-modernizációs folyamatoknak sok szempontú elemzésével az értekezés sajátos keresztmetszetét adja.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a doktori értekezés szerzőjéből – Böhm Károly egykori filozófus nőkre vonatkozó, a dolgozatban idézett állítását cáfolva – nem hiányzik „az öntudat fixírozó ereje” és „az abstract képek keletkezése”. (Lásd. 3. o.)

Az értekezést új tudományos eredményei alapján nyilvános vitára alkalmasnak tartom és javaslom szerzőjének az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2016. május 15.

Dr. Kelemen Elemér

professor emeritus

a történelemtudomány kandidátusa